

Gondolatok a könyvtárosságról*

Bármekkora halom könyv még biztonságos fedél alatt sem válik könyvtárrá. A könyvtár a könyv és olvasója között intellektuálisan megtervezett kapcsolatot teremtő intézmény. Hangozzék bármennyire furcsán, ez áll a személyi könyvtárra is, ahol ugyan az olvasó rendszerint egyetlen személy, de ő sem csupán információbefogadó, hanem könyvet beszerző tulajdonos és azt féltőn őrző gondviselő is. Ez a szűk körű (olvasó–tulajdonos–gondviselő) viszony már természetéből következően az intézményesülés lehetőségének irányába mutat, hiszen ha növekszik a könyvek száma és halmozódnak a teendők a beszerzés és a gondviselés (nyilvántartás, őrzés) körül, a tulajdonos igénybe veheti olyan hozzáértő (családtag vagy idegen) segítségét, akire belátása szerint bízhat rá többet vagy kevesebbet a betűket tároló kincsek adminisztrálásából. Az intézményesülési folyamatnak különleges fordulópontjai azok az események, melyek a könyvek hozzáférhetőségi körének a növekedését jelzik. Amikor uralkodók, egyházi, valamint világi emberek – akikben megvolt a tehetség és tehetőség – már nemcsak a maguk gyönyörűségére gyűjtötték a könyveket, hanem mások számára is lehetővé tették olvasásukat.

Szótörténeti táraink lapozója, ha némileg járatos intézménytörténetünkben, semmiképp sem lepődik meg azon, hogy a *könyvtár*, *könyvtárnok*, *könyvtáros* szavainkat milyen késői keltezéssel vették számba szótárszerkesztőink. Nem különb a helyzet a rokon intézményeknél sem. Művelődési javaink őrzőhelyeit (házait) eleink a tudósok nyelvén, latinul *bibliothecának*, *archívumnak*, *musaeumnak* nevezték, illetőleg írták.

Könyv szavunk a XIII. században oklevélben már előfordul, de az ugyancsak régi *tár* szavunkkal való összeházasítása csak századok múltával történik meg. Ma használatos *könyvtár* szavunkat Gáldi László 1782-ből adatozza. Korábban a *bibliotheca* magyar neve a könyves kamra, könyves ház, könyvház volt. *Siralmas magyar* krónikájában Szalárdi János a gyulafehérvári „könyvtartóház” nagy romlásáról tudósít.

Könyvtörténeti irodalmunk – Vita Zsigmond és Jakó Zsigmond kutatásainak köszönhetően – ma már biztossággal állítja, hogy Bethlen Gábor még a fehérvári kollégium (Collegium Academicum) 1622-es alapítása előtt megteremtette a maga fejedelmi könyvtárát, a humanista műveltségű Háportoni Forró Pál 1619 karácsonyán kelt könyvajánlása szerint Erdély uralkodója „az nagy hírrel-névvel tündöklő” Mátyás királynak dicséretes példáját követte. A magát a fejedelem „alázatos hív udvari szolgájának” nevező Forró Pál „mindenféle bölcs könyvekkel bővelkedő bibliothecaként” dicséri az új intézményt, mely annak bizonyosága, hogy a fejedelem „az tisztességes deáki tudományokat, melyek az jó dolgoknak

* A tanulmányt Benkő Samu „Alkalmak és szavak” című, a kolozsvári Polis Könyvkiadónál 2002-ben megjelent könyvéből vettük át.

kútfejeinek mondatnak, országában, az mint látjuk, nagy kedvvel és szeretettel gyámoltja. Melyek hogy minden kincsnél ez földön drágábbak legyenek, nyilván vagyon; mert ezek az ifjúságot legeltetik, a vénséget gyönyörködtetik, az jó szerencsés dolgokat megékesítik, az szerencsétleneknek pedig bátorságos kifogó helyt és vigasztalást adnak.” Ugyancsak könyvajánlás tudósít arról, hogy Bethlen Gábor „magával szekeren válogatott jó könyveket, mint egy kis Bibliothecát hordoz s olvassa”; ezt Milotay Nyilas István, a fejedelem „főprédikátora” vetette papírra. Láthatjuk tehát, a fejedelem könyvszeretete támasztott annyi sajátos feladatot, hogy azok ellátására hozzáértő gondviselőt kellett rendelnie. Így lett a fejedelmi könyvtár „gongyaviseelője”, azaz bibliothecarius Barsi Mihály. Az ő „díjleveles” könyvtárosi státusa azonban nem jelentette azt, hogy ez az értelmiségi foglalkozás állandósult volna Erdélyben. Ahhoz még hosszú időnek kellett eltelnie, hiszen olyan idők következtek, amikor Bethlen Gábor udvari könyvtárának sorsa megpecsételődött; előbb a könyvállomány széthullására került sor: a gyulafehérvári és a sárospataki kollégium osztozott a Bethlen-féle könyvrökségen, hogy aztán a fejedelmi székhely feldúlása idején (1658) a könyvekben is tetemes legyen a károsodás. A pusztulástól megmenekedett és a kollégium áttelepülésével 1662-ben Nagyenyedre költöztetett könyvek iskolai könyvtárként osztoztak a magyar nyelvterület akkori hasonló gyűjteményeinek a sorsában.

A különböző felekezeti iskolák, a szerzetesházak, a főurak és főpapok könyvgyűjteményeinek az állománya és használatának szűk köre nem igényelt olyan gondviselőt, akinek kizárólagos feladata lett volna a könyvek körüli buzgólkodás. Kollégiumaink esetében egy-egy tanár, a főurak kastélyaiban az úr személyi titkára vagy gyermekeinek a nevelője kielégítően el tudta látni a könyvtárosi feladatokat. S ez nemcsak a mi közepesen keleti vagy európaián közepes térségünkben volt így, hanem kontinensünk kevésbé huzatos és műveltségben serényebben gyarapodó tájain is. Könyves múltunk kiváló ismerője, V. Windisch Éva közel félszázaddal ezelőtt kitűnő tanulmányban kísérte nyomon a könyvtárosságnak mint értelmiségi pályának és hivatásnak a formálódását a mi tájainkon. Annak megállapítása után, hogy az előbb Budára, majd Pestre költöztetett Egyetemi Könyvtárnak még sokáig nincs főfoglalkozású könyvtárosa, és az igazgató, valamint az első őr az egyetemi tanárok köréből kerül ki, leszögezi, hogy Európában is hasonló a helyzet. Az 1770-ben könyvtárosként a braunschweigi herceg szolgálatába szegődött Gotthold Ephraim Lessing még így vélekedik a kénytelenségből választott – megélhetést biztosító – pályáról: *használni a könyvtárat s nem használtatni általa.* „Nemcsak Magyarországon, de Európa többi államában sincsen még ekkor kialakult könyvtáros gárda: a könyvtárosok a legkülönbélebb múlttal és előképzettséggel rendelkező személyek köréből toborzódnak. Vannak közöttük udvari emberek és tudósok, írnokok és kalandorok. Egyesek közülük csak átmenetnek tekintik könyvtári állomáshelyüket más, politikai vagy tudományos szempontból nagyobb jelentőségű pozíciók felé; mások tudományos vagy irodalmi munkásságuk zavartalan kifejtéséhez szükséges búvóhelyet keresnek a könyvtár csendes termeiben; ismét mások a rájuk bízott könyvanyagot mellékesen, más hivatali funkciók végzése mellett gondozzák.”

Erdélyben a bibliofíliaiban igencsak járatos nagy könyvtáralapítók: a püspök Batthyány Ignác és az udvari kancellár Teleki Sámuel korán felismerték, hogy gondoskodniuk kell elképzeléseiket értő, szakképzett könyvtárosokról. Az elvi

irányítást maguknak tartva fenn, olyan fiatal munkaerőkkel akarták intézményteremtési gondjaikat megosztani, akik igényeiknek megfelelően szerelkeznek fel bibliológiai ismeretekkel, és van hajlamuk a tudományos bűvárkodásra is. Batthyány még egri nagyprépostsága idején kiszemelte magának a bécsi érseki semináriumban nevelkedő erzsébetvárosi Dániel Imrét, és ellátta tanácsokkal, hogy milyen történettudományi és oklevéltani ismeretszerzésre használja fel a császárváros kínálta lehetőségeket. Hamarosan Batthyány megbízottjaként ő bonyolítja le Migazzi bécsi hercegek könyvtárának a megvásárlását, és indítja Erdélybe a nagy értékű gyűjteményt. A könyvtárosi pálya gyenge vonzóerejét bizonyítja, hogy Dániel Imre a püspök támogatásával szerzett itáliai bibliológiai tanulmányai után inkább választotta a gimnáziumi tanárságot, semhogy a gyulafehérvári Batthyaneum könyvkincseinek őrzésére és tudományos feldolgozására vállalkozzék.

Teleki Sámuel a nyugati országokban peregrináló diákok között keresi azokat a rátermett fiatalokat, akik segítségére lehetnek külföldi könyvvásárlásai lebonyolításában, és akik hazatértük után a marosvásárhelyi Tékája gondviselését vállalják. Deé Nagy Anikó kutatásai nyomán név szerint is ismerjük azokat az erdélyi diákokat, akik Telekinek külföldön könyvet vásároltak. Közülük kiemelkedik Zilahi Sámuel, aki a legtöbbet fáradozott a kancellár gyűjteményének gyarapításán. Teleki meleg hangú levelekben dicséri könyvtárosait – Szász Józsefet, Kelemen Mártont –, hogy ügyszeretettel gondviselik bibliotékáját, és igyekeznek mindenben megtartani az általa szerkesztett „törvényt”, a *Tabula legum bibliothecarumot*.

A százados múltra visszatekintő erdélyi magyar felekezeti iskolák (kollégiumok, lyceumok, gimnáziumok) fennállásuk során soha nem jutottak olyan anyagi helyzetbe, hogy „díjleveles”, főfoglalkozású könyvtárosra bízzák nagy értékű könyvtáraik gondviselését. Egyébként is a könyvtárfelügyelő tanár (bibliothecae prefectus) el tudta látni a csekély forgalommal járó teendőket, hiszen a tanártársaknak való kölcsönzéssel szinte ki is merültek az ilyen irányú igények. A takarítást elvégezte a *pedellus*, az *apparitor* a diákok sorából rendre kijelölte azokat a *scribákat*, akik délutánonként a bibliothecarius tanárnak segítettek a *lajstromozó* munkában. A diákoknak különben nem volt bejárásuk a „nagykönyvtárba”, ők majd csak a reformkorban válnak igazi olvasókká, de igényüket ekkor már nem elégítik ki a tanárok forgatta régi könyvek. Akár kortünetként is értelmezhetjük a diákifjúság legelső szervezeteinek, a „tanodai olvasó-egylet”-eknek az alapítását Erdély-szerte. Ezek az ifjúsági tömörülések saját ifjúsági könyvtár létrehozásával látnak munkához. Demokratikus hagyományaink között is kitüntetett helye van annak az eljárásnak, hogy a diákfillérekből vásárolt könyvek gondozását (eltárolását, kölcsönzését) *választott* könyvtárosra bízzák, és még arról is testületileg döntenek, milyen könyveket vásároljanak meg, s melyeket vitassák meg összejöveteleiken.

Az erdélyi nagy múltú iskolai könyvtárak közül kettő különleges, művelődéstörténetileg méltánylandó országos szerepet töltött be a két világháború közötti időben. Amikor a román állami berendezkedést követően megszűnt a magyar felsőfokú oktatás, az erdélyi magyar értelmiségi utánpótlásnak a kolozsvári Református Kollégium, valamint a piaristák vezette Katolikus Lyceum könyvtára lett a mentővára. Az erdélyi magyar egyházak vezetői állandóan működő tanácskozó testületet hoztak létre, és miután a hatóságok betiltották az általuk kezdeményezett felekezeti tanárképző főiskola működését, felállították a Kolozsvári Magyar Egyetemi

és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelőbizottságát. Ennek a bizottságnak az volt a feladata, hogy a román egyetemre és főiskolákra beiratkozott magyar hallgatóknak lehetőséget biztosítson arra, hogy román nyelvű szakmai kiképzésükkel egy időben bensőséges kapcsolatban maradjanak a magyar kultúrával nyelvi és tartalmi tekintetben egyaránt. A legjobb erők (volt egyetemi rendes és magántanárok, külföldi egyetemeken megfordult középiskolai tanárok, egykori Eötvös-kollégisták, az Erdélyi Múzeum-Egyesület szakosztályaiban munkálkodó, kutató hajlamú jogászok, orvosok, mérnökök) bevonásával magyar nyelvű szakmai előadás-sorozatok, szemináriumi gyakorlatokat szerveztek. Otthont ezeknek a szélesebb körű publicitást kerülő összejöveteleknek az említett két iskola nagykönyvtára biztosított. Mind a két esetben kiválóak voltak a személyi feltételek is. A kolozsvári Református Kollégium könyvtára már korábban – Gyulai Pál, Kovács Dezső tanár-könyvtárosok idején – elindult a szellemi műhely felé vezető úton, hogy aztán Seprődi János, Csűry Bálint és Brüll Emánuel irányításával valóságos tudományos gyakorlatórára rukkoljon elő. A Katolikus Lyceum-könyvtár mind könyvvállományának, mind tudós tanár-könyvtárosainak köszönhetően országos hírnévnek örvendett. Rangjának jellemzője volt, hogy az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárának megnyitása előtti időben az erdélyi nyomdák a Lyceum-könyvtárba küldték a köteles példányokat. Az új – az erdélyi magyar értelmiségi utánpótlást biztosító – feladatokra György Lajos, az említett Tanulmányi Bizottság szakmai irányítója szervezte át a könyvtárat. Hogy a felekezeti iskolákra felügyelő román tanügyi hatóságok ne köthessenek bele a nem kimondottan középiskolai igényű könyvtári tevékenységbe, a gyulafehérvári püspök intézkedése nyomán elkülönítették a piaristák vezette gimnázium könyvtárát a Lyceum-könyvtártól, és az 1929 után beszerzett könyveket már *Bibliotheca Academica* köriratú bélyegzővel látták el. – A reformátusoknál a szerzeményezés nyilvántartásával járó gondokat úgy oldották meg, hogy a kényesebb könyveket a könyvtár melletti tanári lakószobában Brüll Emánuel személyi tulajdonaként kezelték, illetőleg kezelte maga a könyvtáros. A katolikus könyvtárban György Lajos mellett segédezőként olyan fiatalok forgolódtak, akik hamarosan büszkeségei lettek az erdélyi magyar tudományos életnek. Innen indult a szociológus-statisztikus Venczel József, a romanista filológus Blédy Géza, a bibliográfiai munkáit Réthy Andor névvel jegyző Reischel Artúr, a könyvtártudományi szakíró Kéki Béla, a tankönyvíró irodalomtörténész Fejér Miklós. A reformátusoknál Csűry Bálint könyvtáros-tanár avatja népnyelv-kutatóvá Szabó T. Attilát, és viszi magával kutatóútra Moldvába a csángók földjére. Csűry Debrecenbe távozása után a nyelvtudomány iránt érdeklődő erdélyi fiatalok (köztük Gálffy Mózes, Márton Gyula) Szabó T. Attila irányításával a Farkas utcai református kollégiumi könyvtár olvasószobájában tartják azokat a gyakorlatokat, ahol felkészülnek népnyelv-kutató terepjárásaikra, a nyelvjárások és helynevek tanulmányozására is. A történetész Bíró Sándor, a felvilágosodás korát kutató irodalomtörténész Jancsó Elemér – mindketten református kollégiumi tanárok –, a történettudományban és az irodalomtörténetben egyaránt járatos Köpeczi Béla könyvtári olvasóasztalára nemcsak könyveket rak le Brüll Emánuel, hanem mind szakmai, mind emberség tekintetében bőven ellátja valamennyiüket egész életükre szóló tanácsokkal.

A felekezeti iskolák államosításával nagy változás állt be az erdélyi tanári könyvtárak életében is. Ezeket 1948 nyarán az államosító biztosok leválasztották anya-

intézményükről, és sokszor a véletlenül múltott sorsuk további alakulása. Előbb a helyi hatóságok által kinevezett adminisztrátorokra bízta őket; később aszerint dönt el jövőjük, hogy a hatalom a Tudományos Akadémia, a bukaresti Központi Könyvtár vagy pedig a megyei művelődésügyi bizottság hatáskörbe utalta állományukat. A legnagyobb veszedelmet a gazdáltság jelentette, és az iskola épületéből való kiköltöztetés ma már számba sem vehető iszonyatos pusztulásra adott alkalmat. Mint mindig, itt is az emberi tényezőn múltott minden, azon, hogy akadtak könyvszerető, idősebb, rendszerint nyugdíjas korú tanárok, akik mindent megtettek egykori iskolájuk könyvtárának megmentéséért. Én még személyesen ismertem azokat az édesapámmal egykorú tanárokat, akiknek köszönhető erdélyi magyar könyvörökségünk tetemes részének megmentése. Az emlékezetre méltó neveket azzal a hozzáadással sorolom fel, hogy néhányukat az 1957-ben megjelent *Kelemen Lajos Emlékkönyv* szerkesztői is eléggé nem dicsérhető módon megszólaltatták. A később román akadémiai gondozásba került három kolozsvári könyvtár közül a katolikus Reischel Artúr, Semlyén István és Szántó Béláné, a református Brüll Emánuel és Koncz Rudolf, az unitárius Benczédi Pál és Tóth Kálmánné buzgó gondviselésének köszönheti, hogy az átmenet nehéz éveit szerencsésen átvészelte. Nagyenyeden a genius locit rendszeresen megidéző Vita Zsigmond és az egy életen át Tibetbe (Dardzsilingba) készülő Farkas Sándor óvta-örizte Bethlen Gábor kollégiumának könyvtárát. Marosvásárhelyen a Kováts Benedek örökébe lépő Farczady Elek nemcsak gondviselte a református kollégiumi könyvtárát, hanem elsőként mutatott példát arra, hogy régmúltú könyvtárból korszerű tudományos eredményt felmutató műhelyt lehet varázsolni. Miközben számba vette a rábizott könyvtárban megőrzött régi könyveket, egy hártyakódexben, melyet később Koncz-kódexnek neveztek el, megtalálta a *Marosvásárhelyi Sorok és a Marosvásárhelyi Glosszák* címmel híressé vált ötödik magyar nyelvemléket. 1957-ben Szabó T. Attilával közösen adták ki és értelmezték az ismeretlenségből felbukkant szöveget. A székelyudvarhelyi Református Kollégium könyvtárának az államosítás után „hosszú éveken át sem kellő védelmet nyújtó felelős gazdája, sem szakképzett gondozója nem volt” – állapította meg 1970-ben Jakó Zsigmond. 1958 és 1959 nyarán az ő vezetésével a Bolyai Tudományegyetem történelem szakos diákjai állították helyre a könyvtár régi rendjét. 1961-ben Hubbes Éva személyében szakképzett gondozót kapott az 50 ezer kötettel büszkélkedő székelyföldi gyűjtemény.

Negyedik elemistaként 1937-ben kerültem a marosvásárhelyi Református Kollégiumba. Egy szép őszi napon áldott emlékű, kiváló tanítónk, Gagy László, akiről tudtuk, hogy maga írta kinyomtatott regénye van, sorba állított, és bevitt a kollégiumi nagykönyvtárba. A könyvtáros vallásánár, Kováts Benedek beszélt arról, milyen könyvek sorakoznak a polcon; bevallom, semmire nem emlékszem. De mai napig előttem állnak a könyvtárban őrzött Bolyai-relikviák. Bolyai Farkas koponyája, Bolyai János körzöje és az exhumálásakor kiemelt mentéjének foszlányai. Ez volt első találkozásom a *könyvtárral* és tegyem hozzá: a Bolyaiakkal.

Csak négy évvel később, 1941-ben tudtam meg, hogy van könyvtárosságnak nevezett önálló foglalkozás. Egy délutáni kimenő alkalmával felsőbb osztályba járó barátom kezdeményezésére betértünk a szépséges „kultúrpalotába” azzal a feltett szándékkal, hogy beiratkozunk a városi könyvtárba. Szemtől szemben álltunk a könyvtárossal: Vigh Károllyal. Ő kollégiumi egyensapkánk látán szó nélkül iga-

zolványt, „belépési jegyet” állított ki számunkra, és felvilágosított arról, hogy a könyveket helyben, az olvasóteremben olvashatjuk, de két hétre ki is kölcsönözhetjük: olvasnivalót kereshetünk a „szabadpolcon”, de ha olyat akarunk olvasni, amit ott nem találunk, akkor *kérőlapot* kell kiállítanunk. Elvitt a csillogó fekete katalógus-szekrényhez, és elmagyarázta a cédulák között való eligazodás művészetét. Én a szabadpolcon hamar találtam kedvemre való könyvet. Harsányi Zsolt Zrínyi Miklósról írt regényét, *a Szólalj, szólalj, virrasztó!* címűt. Két hét múlva, amikor a kötetet visszavittem, bóklászni kezdtem a polcon, és már kezemben volt egy másik Harsányi-kötet, a könyvtáros vállon fogott, és a katalógus-szekrényhez vitt azzal a felszólítással, keressem meg az M betűnél Móricz Zsigmond nevét, és írjam fel a kérőlapra a címet: *Rózsa Sándor a lovát ugratja*. Én, mivel már olvastam a *Légy jó mindhaláláig* című Móricz-regényt, és szüleim jóvoltából boldog tulajdonosa voltam a kötetnek, bizalommal vittem internátusi szobámba a kikölcsönzött könyvet. Vigh Károly két hét múlva, a visszavitelkor csak ennyit mondott: „Ugye jobb volt, mint az a másik? Ilyeneket kell olvasni.”

Ekkor még nem sejtettem, hogy rövidesen magam is könyvtáros leszek. 1942-ben a kolozsvári Református Kollégiumba kerültem, és egy év múlva szobafőnököm, a „primarius”, Kovács András (filmrendező lett belőle), akinek én „secundarius”-a voltam, megkért, lennék a helyettese az ifjúsági könyvtárban is. Az lettem, és hogy milyen, annak egyetlen hitelt érdemlő bizonyosságával hozakodhatom elő: Bálint Tibor egy televíziós interjúban azt mondta, hogy íróvá válásáért én is felelős vagyok, mert könyvtárosként rengeteg meséskönyvet olvastattam vele, az önképzőkör gyermekével. – Amit nem találtam meg az ifjúsági könyvtárban, azt Brüll Emánuel és Balázs János tanár úr szívesen kikölcsönözte nekem a nagykönyvtárból. Így olvastam végig gimnazistaként Kemény Zsigmond szinte minden munkáját, már tudniillik azokat, amelyeket megtaláltam a Gyulai Pál gondozta „összkiadásban”. Persze akkor nem sejtettem, hogy majd hatvanéves koromban, ha nem is igazi könyvtárosként, de mint könyvtári alkalmazott vonulok nyugdíjba.

1975-ben – miután hosszú éveken keresztül napestig az 1848-as erdélyi forradalom forrásait másoltam egy több kötetre tervezett okmánytár számára – egy bizottság elé citáltak, és közölték: nem maradhatok az Akadémia kolozsvári Történeti Intézetének a kutatója, és szolgálati érdekből áthelyeznek az Akadémia kolozsvári könyvtárába. Fellebbeztem, és mindenfelé kilincseltem, hogy kedvemre valóbb munkahelyet leljek. Sikertelenül. A magyarázatot nemrég olvastam Domokos Géza emlékezéseiben. Ő megpróbálta engedélyeztetni kinevezésemet a Kriterion szerkesztőségébe. Ezt a választ kapta: „Benkő Samu (vigyázat, papfű!)”

Beláttam, hogy ha nem akarok kenyér nélkül maradni, el kell fogadnom kinevezésemet a könyvtárba. De vigasztalhatatlan maradtam. Rossz hangulatomról valamelyik közös barátunk beszámolt az akkoriban Kolozsvárra látogató Féja Géának, aki könyveddikációi keltezése szerint már korábban is felkeresett otthonomban, de ez alkalommal – mint mondta – kifejezetten lelki egyensúlyom helyreállítása céljából jött el hozzám. Arról igyekezett meggyőzni, hogy semmi okom nincs az elkeseredésre, mert „korunkban a legsodálatosabb *azílium* a könyvtár”. Nézzem az ő példáját: 1945-ben kirekesztették a közéletből, az irodalmi életből. Elment Békéscsabára könyvtárosnak. És mi történt? Az itt töltött több mint egy évtizednek köszönheti szépprózaírói kibontakozását. Budapestre való visszatérése

után is kellemes megoldás volt számára, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár munkatársa lehetett. És a magáé mellett más jeles példákat is említett.

Mert példa bőven adódott.

Közülük most hármat említek, mégpedig születésük sorrendjében: Keresztury Dezsőt, Bibó Istvánt és Berlász Jenőt. Mindhármuk esetében a hatalom vélekedésében az volt a legfontosabb, hogy minél kevesebb emberrel érintkezhessenek, s mint egyetemi tanárok semmiképp se találkozhassanak az értelmiségi ifjúsággal. Tehát ne legyenek egyetemi tanárok, dugják el őket könyvtárba. Különösen félték pedagógiai kvalitásaiktól és össznemzetben gondolkozó közéleti ihletettségüktől.

Mielőtt egy-két szót elmondanék hármukról, még szóba hozok egy negyediket is, az író-könyvtáros Fodor András, mert az ő halála szolgált alkalmul Poprády Gézának fontos, mostani mondandómmal összefüggő művelődéstörténeti ténynek a leszögezésére. A Széchényi Könyvtár egykori főigazgatója tollából kerültek papírra a következő szavak: „Sötét és szabad szellemet fojtogató időkben gyakorta előfordul, hogy kiváló tudósok, művészek, írók, politikusok könyvtárakba kényszerülnek. Könyvtárosként dolgoznak, könyvtárosként kapják fizetésüket, ám megmaradnak – és épp a könyvtárak jóvoltából maradhatnak meg – tudósoknak, művészeknek, íróknak. Azután, ha világosodnak az idők, e nagy emberek rendre elhagyják a könyvtárakat, főfoglalkozású tudósok, művészek, írók, politikusok lesznek, könyvtárosi mivoltuk legtöbbször még a róluk szóló lexikoncikkekből is kimarad.”

Poprády szakmai büszkeséggel állapítja meg, hogy Fodor András a sötét idők elültével is megmaradt könyvtárosnak. Ehhez azt teszem hozzá, hogy Keresztury, Bibó és Berlász nyugdíjazásukig kitartottak a könyvtárosság mellett, igaz, hogy idősebb korosztályhoz tartozva számukra már meg sem adatott a pályamódosítás rendszerváltozás nyújtotta lehetősége. Ők sorsukról úgy vélekedhettek, mint Németh László, aki kísérletező természetével nem fanyalgott, ha az élet aprómunkára (például nagyon közepes szovjet regények fordítására) kényszerítette, és kedvenc metaforájával szólva örömmel ácsolt laboratóriumi asztalt a gályapadból.

Keresztury Dezső, amikor tanulmányai végeztével a berlini Collegium Hungaricum lektora lett, szívesen vállalta az intézmény könyvtárosi teendőinek az ellátását. Öreg kollégisták mesélik, hogy az Eötvös Collegium igazgatójaként különösen figyelt arra, hogy diákjai miképpen élnek a gazdag könyvtár nyújtotta intellektuális önépítkezés lehetőségével. Amikor 1947-ben kétévi szolgálat után megvált a válás- és közoktatásügyi miniszterségtől – mivel nem vállalta a felekezeti oktatás megszüntetését –, nem habozott, hogy kenyérkereső foglalkozásként a könyvtárosságot válassza. Szépségtapaszként az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatói állását ajánlották fel neki, ő ezt nem fogadta el. Előbb a Kézirattárnak, majd a Színháztörténeti Osztálynak, végül a Történeti Különgyűjtemények Főosztályának lett a vezetője.

Akkoriban könyvekre, könyvtárakra is nehéz idők jártak. Az iskolák államosítása, a szerzetesrendek felszámolása, a kitelepítések, a letartóztatások, az emigrálások következtében országszerte kerültek könyvek, könyvtárak, kéziratok, írók, tudósok hagyatékaik veszélyeztetett helyzetbe. Keresztury jelentős hagyatékokat helyezett biztonságba, viaskodott azokkal, akik a magyar vidék gazdátlanul maradt könyvállományát egy-két kupacba akarták összehordani, és megteremtette a „műemlék-könyvtáraknak” nemcsak a prototípusát, hanem országos hálózatát is. Tudományos, kutatói tapasztalataiból is pontosan tudta, hogy a sajátosan nemzeti rendelte-

tésű központi könyvtárra a válságos időben milyen más intézmény által nem vállalt feladatok hárulnak, és még meglévő közéleti súlyával és jó szervezőképességével ennek megfelelően cselekedett. Bizonyára megsokallták művelődéspolitikává izmosodott könyvtárosságát, és szűkebb körre korlátozták szakmai tevékenységét. 1948-ban a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárosává nevezték ki, és hamarosan Berlász Jenővel közösen tervezetet készítettek a Kézirattár korszerűsítésére, és hozzáálltak az elképzeléseiknek megfelelő új kézirattári rend megteremtéséhez. 1950-ben főosztályvezetőként visszatért a Széchényi Könyvtárba, és folytatta munkáját ott, ahol abbahagyta. Könyvekkel, könyvtárakkal foglalkozó írásai közül könyvtárosi beállítottságáról talán az a díszes kiállítású könyv tudósít a leghitelesebben, amely a Magyar Televízióban 1979-ben bemutatott nyolc részből álló sorozatát tartalmazza. A könyv előljáró beszédében elmondja, hogy nemcsak azért vállalkozott a televíziós sorozatban a régi magyar könyvtárak bemutatására, a néző kalauzolására, mert maga is könyvtáros, a magyar könyv múltjának kutatója, a könyvtárak buzgó látogatója és sok könyvtárosnak hűséges barátja, hanem főleg azért, mert számára a bemutatott intézmények „nem csupán régi, ritka, nagy értékű könyvek gyűjteményei, hanem hazai történelmünk, művelődésünk egy-egy közösségének alkotásai és táplálói”.

Ez a nemzetpedagógus hangja, melyhez hasonló vallomást Bibó István írásai-ban is találunk. A szegedi tudományegyetem főkönyvtárosának fia már gyermekként a családi élmény melegségével ismerkedhetett meg a könyvtárral mint intézménnyel és a könyvtárossággal mint foglalkozással. A tudatosan tudományos pályára, egészen pontosan: egyetemi tanszékre készülő, elméleti kérdések boncolgatását kedvelő fiatal jogász számára a könyvtár Szegeden éppen úgy, mint Bécsben vagy Genfben, a korszerű információkat szolgáltató intézményt jelentette. Jogtudományi írásai – köztük egyetemi magántanári habilitációs dolgozata: a *Kényszer, jog, szabadság* – bizonyítják, hogy szorgalmas könyvtárlátogató volt.

Évekig tartó töprengését, hogy „a kontemplatív szellemi aktivitást” vagy a „történelemcsinálást” részesítse-e előnyben, a „fordulat évének” eseményei döntik el. A keleti despotizmus útjára lépő magyar állami adminisztrációnak nincs szüksége Bibó jogtudományára és közigazgatási reformjavaslataira (köztük területrendezési tervére), a főideológusok pedig abba nem tudnak belenyugodni, hogy tudományos intézménynek legyen a vezetője. Igaz, hamarosan magát a Bibó vezette intézményt, a Kelet-európai Tudományos Intézetet is megszüntették.

Arra a kérdésre, miként került a budapesti Egyetemi Könyvtárba, Huszár Tibornak Bibó ezt válaszolta: „...sorrendben a harmadik tájékoztató volt a könyvtári tájékoztató, ami igazán előbb is eszembe juthatott volna. Apám is, húgom is könyvtáros volt. Nekem ugyan a szakmához közelebbi közöm nem volt – bár még azt sem mondhatom egyértelműen. Édesapám valamikor 1930-ban írt egy cikket *Könyvtáraink racionalizálása* címen. Ő sem volt igazi szakmabeli könyvtáros, de sokat dolgozott könyvtárak körül. A cikket körülbelül azért írta, mert felvetődött az az ötlet, hogy a szegedi Egyetemi Könyvtárat szétszúrták a karok között, és ez ellen emelt szót. Ebbe az írásába én erősen belesegítettem. Német forrásmunkákat olvastam, kivonatokat csináltam és referáltam neki, mert nehézkesen olvasott németül, úgyhogy nem mondhatom, hogy semmi közöm nem volt hozzá. Darvas József volt akkor a miniszter.

Darvással sose voltunk igazi közeli viszonyban, de tudomásul vette, hogy nekem az elhelyezkedésemben közreműködik, és beadtam egy kérvényt, vagy talán szóban

kértem, hogy könyvtárosi osztályvezetői kinevezést kapjak [...] Megkaptam a kinevezést könyvtári tudományos kutató címen, még ebben sem a lehetséges első kategóriába, hanem a másodikba, osztályvezetésről pedig szó sem volt. Így történt, hogy a fizetésem az egyetemi tanári 2500-ról egyik napról a másikra leesett 1200-ra, és ettől kezdve elég nagy, az egész családra kiterjedő anyagi nehézségek sorozatai kezdődtek [...] 1950 szeptemberében helyeztek rendelkezési állományba, és ez csak annyiban lepett meg, hogy egy szót se szólt senki előtte, hogy ez fenyeget, de egyébként évek óta tudtam, hogy valami ilyennek be kell következnie.”

Huszár Tiborral folytatott beszélgetései rendjén Bibó sok mindent elmond arról is, miként telt el hat esztendő az Egyetemi Könyvtárban. Mint „szakozó és decimátor” dolgozott, egyben közreműködött a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából az Állam- és Jogtudományi Intézet által munkába vett magyar jogtudományi bibliográfia készítésében. Az Egyetemi Könyvtár szakozó munkatársából lett 1956. november 2. és november 4. között Nagy Imre kormányának államminisztere. 1957 májusában letartóztatták, és hosszas vizsgálati fogság után bíróság elé állították. A további történéseket Huszár Tibornak így foglalta össze: „... 1958-ban életfogytiglani börtönre ítélték, ami alól 1963. évi amnesztiával szabadultam. 1963 májusa óta a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában vagyok tudományos munkatárs.” Elégedetten nyilatkozott ebben a könyvtárban töltött éveiről. Munkaidejét főleg anyaggyűjtésre, régebbi tanulmányai kiegészítésére fordíthatta. 1971-ben innen vonult nyugdíjba.

Berlász Jenő ugyanazzal a metodológiai szigorral látott hozzá bibliológiai kutatásaihoz, mint amilyennel korábban a parasztság történetét vizsgálta, és feltárta többek között az erdélyi úrbérrendezés anomáliáit. Mint a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tanára és mint a Századok című történettudományi folyóirat szerkesztője állt útjába a despota hatalom nagyra törő udvaroncainak. Egy kicsit a saját sorsát is értelmezi Berlász, amikor a modern könyvtáros személyiségét és tipikus jegyeit keresve a polgári értelmiség formálódásának a kérdésével találja magát szemben. Annak az értelmiségnek a színre lépéséről ír, „amely a maga hivatását sajátosképpen a szellemi alkotómunkában, a nemzeti könyvkultúra, a nemzeti tudományosság és irodalom megújításában, újjáteremtésében látta”. Legkiemelkedőbb személyisége a kornak Bél Mátyás (1684–1744). Semmi túlzást nem látunk megállapításában: „a XVIII. század második felének könyvberei s az általuk képviselt kulturális törekvések tudatosan vagy tudatlanul, szinte kivétel nélkül Bél szellemének és programjának követői lettek: protestáns lelkészek, piarista és jezsuita tudósok csakúgy, mint a városok patrícius, plebejus műveltjei vagy a műkedvelő nemesek és arisztokraták.”

Ez a tanulmánya Berlásznak számomra azért is kedves, mert a könyvkultúra személyi oldalát vizsgálva kiemeli az erdélyiek ezen a téren szerzett különleges érdemeit. „Régi múltja volt a hungaricumgyűjtésnek a református lelkészek, tanárok körében, különösen Erdélyben, ahol a latin nyelvű könyv nehezen tudta háttérbe szorítani a magyart.” A felvilágosodás korában „négy nemzeti jellegű irodalmi és történelmi gyűjtemény emelkedett nagy hírre: Bod Péteré Magyarigenben, Hermányi Dienes Józsefé Nagyenyeden, Benkő Józsefé Közéapjtan és Aranka Györgyé Marosvásárhelyen.” Berlász akadémiai könyvtárosi tevékenységéből ez alkalommal csak két mozzanatot szeretnék kiemelni annak az illusztrálására, hogy ő miképpen formálta laboratóriumma gályapadját.

Egyik nagy teljesítménye az Akadémiai Könyvtár kéziratárának a korszerűsítés. Maga írja meg, hogy a főkönyvtárnok Keresztury Dezső bízta meg őt a kéziratár vezetésével, együtt készítették el az újjászervezési tervet, és együtt keresték és találták meg az alkalmas helyet az akadémiai palota első emeleti délre néző szárnyán.

A másik munka, amiről itt megemlékezni kívánok, az Akadémiai Könyvtár múltjáról írt tanulmánya. Ez az Sz. Németh Máriával közösen írt kötetben jelent meg. Berlász a könyvtár múltját, Sz. Németh Mária a jelenét írta meg. Hadd idézzem, hogy a Teleki József alapította könyvtárnak „hosszú ideig nem volt szállása”, és az a magát *custosnak* nevező akadémiai titkár, Toldy Ferenc, aki 1844-ben megmutatta Vörösmarty Mihálynak, hogy egy írnok segítségével hol tart a rendezés munkájában, 1851-ben leköszönt *adminisztrátori* megbízásáról, és „helyét átadta az első szabályszerűen kinevezett könyvtárnoknak, Hunfalvy Pálnak”.

Berlász Jenő az Akadémiai Könyvtárhoz hasonló hűséggel és ügybuzgalommal szolgálta az Országos Széchényi Könyvtárt; megírta annak a történetét is.

Egy időben verselemző literátorok körében nagy divat volt a *lírai hős* mibenlétét boncolgatni. Számba vették, hogy egy-egy költeménynek hány hőse van. Vörösmarty Mihály felejthetetlenül szép alkotását, a *Gondolatok a könyvtárban* című verset tárgyalva az elemzők két szereplőről beszélnek: a költőről és a tudósról. Maga a költő fordul kérdéssel a második szereplőhöz emígyen: „*Hová lépsz most, gondold meg, óh tudós*”, és ugyancsak a költő teszi fel a következő kérdést is:

*Miért e hon? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta? s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot?*

Pontosan ismerve a vers keletkezését, azt, hogy a költő tudósnak, az akadémiai titoknoknak a társaságában lépett be a még rendezés alatt lévő Akadémiai Könyvtárba, és az ott látottak alapján támadt ihletet egy akadémiai ülésen „igen hosszú és unalmas értekezés felolvasása közben” foglalta versbe, feljogosíthat arra, hogy ne keressünk több hőst a versben.

Pedig kellene lennie legalább még egynek: a könyvtárosnak. Csakhogy Vörösmarty minden romanticizmusa mellett volt annyira realista művész, hogy ami nem volt a valóságos életben, arról ne beszéljen versben. A valóság 1844-ben az volt, amit Berlász Jenőt idézve már leírtam: még éveknek kellett eltelni ahhoz, hogy az Akadémiai Könyvtárnak főfoglalkozású könyvtárosa legyen, és milyen szerencse, hogy kezdve Hunfalvy Pállal el egészen ünnepeltünkig, Berlász Jenőig, tudós férfiak vállalták – különböző rangban – a könyvtárosságot.

Tudós és könyvtáros egy lélekben ötvöződve ismételheti a *Gondolatok a könyvtárban* önbátorító sorát:

Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.